імперії. Позитивним досвідом галичан М.Грушевський прагнув надихнути на активні дії селян-українців царської Росії.

[5] Друкується за виданням: Грушевський М.С. Мова українська і руська (див.: примітку 1). С.37-39.

Автор розтлумачує читачам відмінності української і російської мов, наводить аргументовані висновки з цього приводу російських вчених тогочасної Академії Наук імперії.

[6] Йдеться про так званий циркуляр міністра внутрішніх справ Російської імперії П.О.Валуєва (Валуєвський циркуляр), яким заборонялося друкувати українською мовою будь-яку літературу, крім художньої.

[7] Йдеться про підписаний російським царем Алєксандром II у німецькому м.Емс (звідси – емський указ) указ, яким ще більше посилилась заборона україномовного слова.

[8] Друкується за виданням: : Грушевський М.С. Мова панська і мужицька (див.: примітку 1). С.39-41.

Мета статті – роз'яснити простим людям переваги початкового навчання рідною мовою, аби збудити їх до активного відстоювання своїх освітніх прав.

[9] Друкується за виданням: Грушевський М.С. Культура краси і культура життя. Михайло Грушевський. У : На порозі Нової України : Гадки і мрії. К.: Наук. думка. 1991. С.25-31.

Ця стаття зі збірника «На порозі Нової України. Гадки і мрії» (1917). Прогностично програмова за змістом, вона відображає підхід вченого до окреслення шляхів і завдань розбудови незалежної України. Вважаючи одним з найважливіших і найпріоритетніших кроків національного державотворення реорганізацію освітньої справи, М.Грушевський виклав свої пропозиції щодо розв'язання цієї проблеми.

[10] Мається на увазі повернення М.С.Грушевського в Україну із заслання (березень 1917 р.).

[11] «Поронці» – збирачі податків (від рос. слова «пороть» – сікти різками).

[12] По-пілатівськи – йдеться про римского намісника в Іудеї (26-36 р.н.е.) Понтія Пілата, який, за Біблією, засудив до розп'яття Ісуса Христа, а вину за це поклав на іудеїв

[13] Йдеться про Росію за часу правління Тимчасового уряду О.Керенського (1917).

Шевченко С.М.

ДОНЦОВ ДМИТРО ІВАНОВИЧ

(1883-1973)

журналіст, літературний критик, теоретик та ідеолог українського націоналізму

Народився 17 (29 за новим стилем) серпня 1883 р. у м. Мелітополі Запорізької області (тоді Таврійська губернія). 1900 р. закінчив реальне училище в Мелітополі, протягом 1901–1907 рр. вивчав право у С.-Петербурзькому університеті на юридичному факультеті, 1909–1911 рр. продовжував навчання у Віденському університеті.

У своїх теоретичних поглядах пройшов еволюцію від прийняття соціалістичних та марксистських ідей до їх повного заперечення. Обґрунтував ідею українського націоналізму. Відстоював ідею незалежності України, ідеологічно обґрунтував діяльність Організації українських націоналістів. Публіцистичну діяльність розпочав у журналах «Дзвін» та «Українське життя». Упродовж 1914 по 1918 рр. – голова Союзу визволення України та очолював у Берліні інформаційний центр Українського парламентського клубу (1914–1916), Українське телеграфне агентство і Державне бюро преси у Києві (1917), доктор права (1917).

Від 1919 р., після анти-гетьманського перевороту, переїхав до м.Берн, де за призначенням Директорії керував пресово-інформаційним відділом українського

представництва в Швейцарії. Після ліквідації українських дипломатичних місій в лютому 1921 р. Донцов переїхав до Відня. В січні 1922 р. отримав дозвіл польської влади на переїзд до Львова. Від 1922 до вересня 1939 рр. проживав у Львові. Відновив видання «Літературно-наукового вісника» (1922–1932).

1933 по 1939 рр. видавав журнал «Вісник», був також редактором журналу «Заграва» (1923-1924), крім цього друкувався у німецькій, швейцарській та польській періодиці. 1926 р. написав свою провідну роботу «Націоналізм».

Від 1939 р. емігрував за кордон (Бухарест, Прага, Німеччина, Париж, США, Канада). Від 1945 р. мешкав у американській окупаційній зоні в Берліні, потім – у Франції, Великій Британії, США. У 1947 р. оселився в Канаді, викладав українську літературу в Монреальському університеті (1949–1952).

Помер 30 березня 1973 р. в Канаді. Похований у США на українському кладовищі в Саут-Баунд-Брук.

До публіцистичної діяльності Д. Донцова належать: «Вибрані твори: у 10 т.» (1912-1918), «Геополітика. Шевченко і патріоти. Нарід-Бастард. Що таке «українізація» України?» (1918), «Дух нашої давнини» (2014), «Історія розвитку української державної ідеї» (1991), «Культурологія» (2016) та ін.

Дмитро Донцов

НАЦІОНАЛІЗМ[1]

Зміст української ідеї — яскравість, виключність, всеобіймаючість

(уривок)

Вірити можна лиш в те, що яскраво стоїть перед духовим зором. А що могли ми любити, коли бачили світ мов через льорнетку, накручену на чуже око, де все зливалося в неясну саламаху, де не можна було відрізнити націю від племени, самостійність від федерації, рідної країни від «слав'янства» або «Сходу Европи», нарід від племени або кляси, націоналізм від інтернаціоналізму, державництво від провінціялізму, свою ідею від чужої, угоду від боротьби? — Образ того, що треба було любити зливався з образом того, що треба ненавидіти. Яскравого протиставлення Бога і мамони, якому завдячує свою силу кожна релігія, — в нашій національній ідеології не було, не було догми, а значить і «еросу», а значить і правдивого націоналізму, який притягав би маси.

Не маючи яскравого ідеалу, що виразно відрізнявся б від інших ворожих, українство *не могло мати сильної віри*[75] в нього. Тому й старалися підперти його розумовими доказами, від яких ідеал блід і розпливався мов туман.

Для того, щоб ідеал був ясний, треба його «відрізнити і протиставити тому, що противне йому». Цього українство ніколи не робило! <...>

Українство мусить усвідомити собі, що його ідея, коли хоче перемогти, повинна бути яскравою ідеєю, себто виключати всяку іншу, основуватися не на частиннім, але

---

[78] Курсив Д.І.Донцова.

повнім запереченню чужої. *А для того ця ідея повинна бути всеобіймаючою*[76]. А це значить, що вона повинна перейнятись поняттям політичної влади, над людністю і територією, а по друге — натхнути собою таку суспільну форму господарства, яка б позволила їй піднести «благоустройство» країни під своєю хоругвою, потроїти видатність моральних і фізичних сил країни в порівнянні з її теперішнім станом.

Досі наша ідея журилася всім іншим, тільки не цим. Їй було байдуже «як там впорядкується вище державне начальство»; чи будемо мати власні «двір, армію, в'язниці і жандармів». Їй не потрібні були ці «шумні» й «далекі» програми «непевної вартости». Ходило лиш про «забезпечення культурного й суспільного самоозначення», про «волю особи»; радилося не «рватися заложити свою державу», але стреміти до «волі краєвої, громадської», бо «самостійність віджила свій вік». Метою було лише «соціяльне визволення» і щастя селянської «мирної країни», не задираючись з ніким, соціялістичне або хліборобське «благоденствіє». <...>

«Скувати», «змусити до послуху» сили окруження, принести ідею свого, нового порядку, — ось перше завдання всеобіймаючої ідеї. І якраз тих функцій зрікалося українство, уступаючи їх іншим, — у відношенні до зовнішнього світу й до світу власного окруження. *Чуттєву сторону українського* [77] ідеалу означали в нас словом «ніжність», яке виключало «насильство» і «зачіпність». Та «ніжність», яка була примітивним щаблем об'єктивації волі, мала свій відповідник в інтелектуальній, змістовій стороні українства, який полягав у зреченні найвищої функції нації, функції влади.

Щоб говорити з Карляйлєм, провансальський націоналізм звертав увагу на «неістотне» національного ідеалу. Великі ідеї все відрізняють істотне від побічного. В істотнім — не знають компромісів. <...> У своїх споминах оповідає Раковський, що коли — під час якихось українсько-большевицьких переговорів — Леніну донесли, що Винниченко готов визнати совєтську владу, щоб лиш забезпечити права української мови, — більшовицький папа весело гукнув: «*Але ж добре! Дайте йому навіть три мови!*[78]». Подібно одному католицькому священикові, що готов був перейти на протестантство, лиш «не хотів проповідувати без ряси», заявив Лютер: «що ж завадить ряса? Хай має свою рясу при проповіді, *хай має три ряси*, коли це справляє йому приємність»… І большевицький, і протестантський папа, відділені від себе трьома сотками літ, — були апостолами нового «невільництва», нової ієрархії. Загумінковий

[76] Курсив Д.І.Донцова.
[77] Курсив Д.І.Донцова.
[78] Курсив Д.І.Донцова.

пастор і провідник українського соціялізму — дбали лиш про позірне, але не про суть, про ту миску сочевиці, за яку продаються права первородства.

Відповідником до «ніжности» в емотивній стороні, була якраз, у змістовій стороні українства, та «мова», та «ряса». Щоденна праця над «здвигненням простого люду», *протиставлювана* «шумним програмам» — була цією «рясою»… «Краєві справи», протиставлювані «русі Божою милостю» — були тією «рясою»… «Матеріяльні та просвітні справи», *протиставлювані* «високополітичним справам», — все це були «ряси», які наші «народолюбці» вбирали на своє *тіло* для заспокоєння совісти, щоб забути про одяг чужої ідеології, в який вбирали свою душу. Бо що значила католицька сутанна, коли в ній проповідувалися антикатолицькі ідеї? Що значила українська мова, коли в ній голосилися протиукраїнські ідеї, принесені чужинцем? *Всеобіймаючий* ідеал, організація влади є конечною функцією кожного національного організму, для зовнішньої консолідації (*боротьби з інтернаціоналізмом*) *і для внутрішньої (в боротьбі з атомізацією*), для боротьби з зовнішнім окруженням, і з пасивним внутрішнім середовищем. Коли якийсь нарід дбає лише про «мову», лише про «селянську мирну країну», коли він через глупоту провідників, зрікається сам справування вищих функцій, це завдання перебирають чужі, займанці. Нація, яка не виробила собі ідеї нового «послуху» в світі, і в собі — все кориться варягам. Подібне втягнення нації в орбіту чужої ідеї наступає й тоді, коли вона улягає атомістичним забаганкам власного середовища.

Коли на зовнішні потреби нації її недолужна провідна верства дивиться лиш як на спір про те, хто «буде вбирати у фартушки африканських негрів», чужинці вчать її мудрішого погляду. І тут «ряса» не сховає нації перед життям, і тут нація не поставить себе поза дужки історії, тільки що не для себе битиметься вона за ті «фартушки», лише в інтересах чужої ідеї.

Якого викривлення дізнає нормальний зріст народу, що зрікається самостійности, яким провадить чужа ідея, про це яскраво свідчить історія. Українці, що мусіли битися на мазурських озерах проти Німеччини або в манджурському гаоляні проти Японії, чи здиратися з останнього для чужих і ворожих їм цілей III-го московського Інтернаціоналу для скріплення великодержавної сили пасожита; Ренщина і Саксонія, що билися проти Австрії і Прусії під орлами Наполеона, скріпляючи своє власне ярмо, — ось приклади гелотства народів, які переказали журбу про вищі мети нації чужинцям, задовольняючись «рясою». *Марними є отже надії, що через те самообмеження нарід зможе увільнитися*

від тягарів і жертв, зв'язаних з вірністю «всеобіймаючому» ідеалові своєї нації[79]*ї.* Ті тягарі будуть потрійні, потрійні й жертви, лиш що підуть вони на зміцнення чужої влади.

Подібне втягнення в орбіту чужої ідеї наступає для нації тоді, *коли її провід улягає атомістичним, відосереднім забаганкам власного середовища*[80]. Так було з вітчизною Сташіца, що писав про свій нарід: «Необачний нарід, основуючи свою внутрішню волю лише на неплаченні податків і на нетриманні війська (дбав лише про «рясу»!) спровадив на себе зовнішню неволю». Наша драгоманівщина, яка теж внутрішню волю бачила передусім у свободі від усяких тягарів і в «безначальстві», спровадила на себе зовнішню неволю, чуже начальство. Атомізована суспільність, що для своєї «ніжности» не хоче сконсолідуватися в самовладну організацію, паде жертвою покликаних або непокликаних варягів.

Коли це станеться, наступ ворожої ідеї прямує далі. Тоді оманою показуються побожні бажання провансальства врятувати бодай свої льокальні цінності «для хатнього вжитку», «добробут» чи «благоустройство», бо ж від того, «*як там упорядкується вище державне начальство» залежить і доля «домового вжитку»*[81]. Всі зусилля нації, позбавленої самовладства, йдуть намарно, навіть ті, що стремлять до заспокоєння місцевих потреб. <...>

Ця чужа ідея побиває тоді свою, «рідну», коли ця не здобудеться на універсальну думку, ані на міцну волю її накинути. Тоді всі ці «ряси» і «мови» мандрують до музеїв або до «рідних» гопакіяд, і сама ж маса зачинає з них глузувати. <...> А нація, помимо своїх багатств, стає «серед скарбів землі голота гола», стає «плохою гречкосійською породою», верствою, клясою, уступаючи й політичне, і економічне зорганізування краєм — чужинцям. Стає плем'ям чужої нації, з мудрішою елітою, з філософією здобувців, але не уживачів; організаторів і продуцентів, не консументів; войовників, не пацифістів.

Бо лише та дія, що організує життя, — надає йому свій національний характер, а не та «рідна», якою дихають пасивні маси. Українські пісні співалися віддавна, але світ признав їх нашими лише від хвилі, коли з'явилися українські диригенти світової слави. Українське козацтво перестало існувати для світа відколи дістало чужих генералів.

У своїй зовнішній політиці кермувалися ми не думкою щось «опанувати», а задоволити лише соціяльні, примітивні потреби якоїсь кляси; як соціялісти і провансальці зі своєю думкою про «соціяльне визволення», про «мову» і «рясу», не журячись, «як там

---

[79] Курсив Д.І.Донцова.
[80] Курсив Д.І.Донцова.
[81] Курсив Д.І.Донцова.

впорядкується вище державне начальство». («федерація»!). В таких випадках приходило переважно лише до «безплідних конвульсій», жакерій, але не свідомих політичних рухів.

Коли Україна хоче вийти зі стану провінції, мусить витворити в собі, крім волі до влади, ту велику всеобіймаючу ідею, ідею опанування духового, економічного і політичного нації. Без такої ідеї ми все лишимося націю уярмленою, провінцією, народом, що житиме роздвоєною душею, не в стані витворити збірної волі; народом «конвульсійних вибухів», народом без патосу, сателітом сильніших; парією, верствою, навіть у себе вдома невільником не лише політичним, але й духовим і соціяльним, нацією з «анархією доктрин» і з «ослабленням волі»… Так буде доки не виповімо безоглядної війни всім атомістичним та інтернаціональним доктринам, які паношаться в нас, які сковують думку нації та її енергію, які розсаджують усяку збірну національну волю. Такою ідеєю може стати в нас не всесвітянська, ані соціяльна, лише тільки національна ідея, щоб гляділа в майбутнє і мала відвагу скорити собі свій світ.

Через те, що нація є вічна, що її воля не ідентична з сумою поодиноких воль, але щось самостійне; що її цілі осягаються цілими поколіннями, переростаючи цілі одиниці, родини, даного моменту. Через це, що несамодержавна нація не є нацією, ідея власновладства повинна бути над всіми іншими. Вона не повинна робити угод з жадними доктринами, що обмежують її неподільний вплив, ані в середині, ані на зовні, лише вона має надавати зміст національній волі.

Конкретно це значить, що коли в момент, де йдеться про існування нації, хтось застерігає собі право «сецесії» («катам помагати»), то жадні засади «права» й «справедливости» не повинні вхоронити його перед долею Кочубея. Це значить, що коли ходить о самоутвердження нації, не мають бути респектовані «федералістичні» забаганки національних меншостей.

Це значить, що коли географічне становище України вимагає сталого поготівля нації, то засада демократизму має відійти на третій плян, що тоді «воля народу» або демократичність форм правління можуть пождати на своє здійснення. Це значить, що ми повинні покінчити з тим, що німці звуть Verfassungkultus, не робити з ідеї незалежности справу «тактичну», а з форми правління принципіяльну (як наші праві й ліві «державники»); урядити всі внутрішні відносини так, щоб вони служили приказу самоутвердження нації, але не «щастю» її членів, те що Ранке називає «приматом заграничної політики».

Національна воля повинна стояти понад «природні границі», як і понад «даний стан національної свідомости». Вона не повинна числитися з ворожими суґестіями, що «ідея суверенности пережила свій вік», ні з всесвітянськими доктринами «сходу Европи» і

проче. Національна ідея, що хоче жити, має одверто голосити свій остаточний ідеал власновладства супроти зовнішніх, так як і проти внутрішніх сил, що сковують її енергію. Мети нації не обмежуються завданнями дня, ані тим станом, який застала дана ґенерація. Нація глядить в минуле, звідки в традиціях шукає свою відправну точку, і в майбутнє, яке має урядити для будучих поколінь, *ретроспективно і перспективно*[82], не нехтуючи традиціями, ані провідною ідеєю майбутнього в ім'я «завдань дня».

Мусимо змести з дороги всі доктрини, що заваджають консолідації нації довколо одного ідеалу: — демократизм, соціялізм, всесвітянство, пацифізм. Кожна з цих ідей має відповісти на питання, чи вона скріплює націю, чи спричинюється до її могутньости, чи навпаки її ослаблює. Не ідеал самостійности маємо оцінювати з точки погляду «свободи» одиниці, «демократичности», форми правління або «визволення пролетаріяту», чи щастя «плохої гречкосійської породи», чи «мирного життя» країни, лише на те все треба глядіти з точки погляду власновладства і могутности нації.

Нас учили, що на національний ідеал треба «поглянути без усяких упереджень, вільно від усяких споминів історії»… Якраз навпаки! Мусимо усвідомити собі криваві зусилля минулих поколінь, щоби знати як іти дальше до тієї самої мети. Нас учили, що ідеал нації це «земля», «кусень чорного хліба» та спокій… Якраз навпаки! Тим ідеалом є експансія, організованість, власновладство.

Нація передусім мусить плекати в собі ті почування та ідеї, які помагають скорше дійти до мети. <...> Коли «воля народу» не суперечить підлеглості нації, треба цю волю дати, коли ця «воля» веде до страти «непідлеглости», треба цю волю обмежити. Нас учили ідей «гуманности», але нам найліпше пам'ятати слова Макіявеллі: «Коли йде про роздумування над щасттям рідного краю, громадянин не повинен затримуватися жадною розвагою справедливости чи несправедливости, людяности чи жорстокости. Істотна точка, яку треба поставити над усіма, це забезпечити нації свободу й незалежність».

Така повинна бути наша національна ідея: всеобіймаюча, виключна, яскрава, якої гаслом є не спочинок і уживання, лиш акція і воля до влади над відірваними засадами, над чужою ідеєю, над власним окруженням, над «обставинами», над усім часовим і поодиноким. Лише та ідея виведе нас зі стану провінції, лише вона сполучиться з тим патосом, без якого мертва всяка ідея.

Д.Донцов
Націоналізм. Львів : Нове життя, 1926. 417 с.

---

[82] Курсив Д.І.Донцова.

Примітки

1. Друкується за: Донцов Д. Націоналізм. Львів : Нове життя, 1926. С. 312-330.

ДРАГОМАНОВ МИХАЙЛО ПЕТРОВИЧ

(1841-1895)

вчений-історик і культурно-освітній діяч

Народився 30 вересня 1841 р. в м. Гадяч на Полтавщині в родині дрібномаєтних дворян. Після навчання в Полтавській гімназії блискуче закінчив Київський університет св. Володимира (1859-1863), здобувши фах історика. У студентські роки брав активну участь в організації і роботі в Києві перших недільних шкіл для трудової молоді, за що його було взято під таємний нагляд поліції, який вже ніколи не припинявся.

Після закінчення університету, перш ніж повернутися в його стіни викладачем, 2 роки викладав у гімназії. 1870 р. з успіхом захистив магістерську дисертацію з давньоримської історії. Понад десять років викладацької роботи «увінчалися» звільненням за звинуваченням діяча у вільнодумних настроях і соціалістичних поглядах. Не маючи змоги провадити далі науково-педагогічну й культурно-просвітницьку діяльність на Батьківщині, був змушений виїхати за кордон, до Австрії, де започаткував видання україномовного часопису «Громада», налагодив друкування книжок рідною мовою, що набуло особливо важливого значення після виходу в 1876 р. царського Емського указу, яким повністю заборонялося українське друковане слово на теренах Російської імперії.

Своїми численними науковими розвідками зажив слави вченого-історика європейського масштабу, і в 1889 р. був запрошений читати курс загальної історії в Софійському Вищому училищі (згодом - університеті).

У його працях міститься виразний освітньо-філософський контент, який полягає в здійсненій вченим контекстуальній характеристиці освітніх, суспільно-політичних умов і культурологічних явищ, що й спричинили появу і розроблення національно спрямованих просвітницьких ідей, концентрованих у текстах його сучасників-однодумців. Мріючи про прискорення культурного розвитку українського народу, про становлення рідномовного письменства й науки, учений виступав за «європеїзацію» української освітньої справи. Своєю громадсько-політичною діяльністю вчений збуджував суспільну думку, спрямовував її до національного самовизначення. Разом з тим він висловлювався проти ідей націоналізму, вважаючи їх такими, що суперечать загальнолюдським цінностям («О малороссийских азбуках» (1862), «Земство и местный элемент в народном образовании» (1866), «О педагогическом значении малорусского языка» (1866), «Народные наречия и местный элемент в обучении» (1874), «Литература и образование на Украине» (1874), «Література російська, великоруська, українська і галицька» (1874).

М.П.Драгоманов раптово помер 20 червня 1895 р., в Софії, залишившись назавжди політичним емігрантом.

Михайло Драгоманов

НАРОДНІ ШКОЛИ НА УКРАЇНІ СЕРЕД ЖИТТЯ І ПИСЬМЕНСТВА В РОСІЇ[1]

Швець, кажуть, завше без чобіт! Так случилось і з нами на цей раз. Для українського народолюбця школа, мабуть, найважливіше діло, а однако нам найменше прибуло з